

Характерологічні фактори психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності

Статтю присвячено аналізу проблеми впливу характерологічних якостей педагога на ефективність його педагогічної діяльності. Визначено характерологічні фактори психологічної готовності вчителя до педагогічної творчості.

Ключові слова: психологічна готовність, творча педагогічна діяльність, характерологічні фактори, характерологічні тенденції.

The characterologic factors of psychological readiness of the teacher to creative professional pedagogical activity

Article is devoted to analysis of a problem of influence characterologic features of the teacher on efficiency of its pedagogical activity. There were determined a characterologic factors of psychological readiness to creative professional pedagogical activity.

Keywords: psychological readiness, the creative pedagogical activity, characterologic factors, characterologic tendencies.

Ефективне виховання сучасної молоді вимагає від вчителя високого рівня розвитку не тільки творчих педагогічних здібностей а й сформованості комплексу таких рис характеру, які сприяють підвищенню якості педагогічної взаємодії з учнями. Педагогічний ефект морального виховання досягається переважно шляхом здійснення підсвідомого психологічного впливу характерологічних рис педагога на особистість учня, завдяки чому відбувається розвиток позитивних характерологічних якостей останнього. Тільки гармонійна особистість вчителя здатна повноцінно виховати характер та особистість учня.

Все це зумовлює **актуальність** практичного вивчення характерологічних рис особистості вчителя та встановлення закономірностей їх впливу на розвиток його психологічної готовності до творчої професійної діяльності.

Проблема дослідження педагогічної творчості пов'язана з іменами таких вчених як: А.Б. Добрович, М.Б. Євтух, С.Б. Єлканов, В.І. Загвязинський, І.А. Зязюн, В.А. Кан-Калик, М.Д. Никандров, Н.В. Кічук, Н.В. Кузьміна, М.В. Кухарев, Ю.Л. Львова, А.К. Маркова, О.М. Пехота, І.О. Синиця, С.О. Сисоєва, Р.П. Скульський, В.О. Сластьонін, Шевченко П.І., Красовський Б.Д. та інші [1]. Майже усі дослідники педагогічної творчості одноставно згодні з тим, що провідним фактором творчої професійної діяльності педагога є стійка *мотивація* до педагогічної праці (любов до дітей, до професії, бажання

поділитись знаннями). Творчий характер педагогічної праці визначається неповторністю сформованої особистості учня. Як слушно зазначає К.Д.Ушинський, тільки особистістю можна виховати особистість, тільки власним характером можна здійснити вплив на характер вихованця [1]. Тому одним з важливіших факторів успішності педагогічної творчості є *характер педагога, який є потенційною передумовою особистісного розвитку* як самого вчителя так і учня. В нашому дослідженні ми визначаємо поняття “*характер*” як набір стійких особистісних тенденцій, які проявляються у поведінці людини у вигляді певних характерологічних рис. Ще давньогрецькі філософи вважали, що характер людини визначає її долю.

Розвиток особистості може бути як конструктивним, так і деструктивним. Конструктивний особистісний розвиток вчителя спрямований на гармонійне формування власної особистості й проявляється у самовихованні позитивних характерологічних рис. Сформованість комплексу конструктивних рис характеру, їх усвідомленість та ціннісне ставлення до особистості учня свідчать про характерологічну культуру педагога.

Деструктивний розвиток особистості спрямований у бік набуття особистісних дисгармоній і супроводжується формуванням *невротичного характеру*, який виступає як сукупність *стійких невротичних тенденцій*. Наявність невротичних рис педагога загострює міжособистісні конфлікти і підсвідомо викликає невротичний розвиток учня.

Безперечно, педагог, як кожна людина, має певні негативні особистісні риси і пов'язані з ними психологічні проблеми, але за умови постійного усвідомлення вад власного характеру та прагнення до морального самоудосконалення він набуває досвіду роботи над собою, виробляє оптимальні для нього засоби компенсації та самоактуалізації. Неузгодженість змісту декларації вчителем морально-етичних принципів та їх реальної поведінкової реалізації (диспозиційно-поведінкова розбіжність) сприяє порушенню ціннісної регуляції життєдіяльності людини [2]. Тобто мова йде про феномен, коли педагог дуже творчо і красномовно говорить про моральні цінності, демонструючи у повсякденному житті моральну некомпетентність, байдужість, неповажність до оточуючих, егоїзм та інші аморальні прояви. Саме така психологічна вада є найбільш поширеною серед сучасних педагогів. Тобто дитина спостерігає

неузгодженість між тим, що вчитель говорить і тим, як він себе поводить, що, у свою чергу, сприяє формуванню неусвідомленої дитячої непослідовності й неконгруентності як невротичних рис характеру. Таким чином, якщо моральні цінності тільки декларуються вчителем, але не є його характерологічними рисами, то такий вчитель не здатен до здійснення ефективного педагогічного впливу на формування особистості учня, оскільки його слова не підкріплюються живим прикладом конкретних морально-поведінкових дій та вчинків.

Зупинимось детальніше на особливостях невротичного характеру вчителя, оскільки саме це є головним чинником зниження ефективності педагогічного процесу унаслідок підсвідомого наслідування учнем невротичних стереотипів поведінки педагога. При невротичних характерах особистість виявляється не цільною і однорідною, а деформованою і часто настільки "затягнутою" хворобою, що важко сказати, де закінчується сама особистість і починаються власне невротичні симптоми: емоційні розлади і порушення настрою (приступи агресії або тривоги і депресії); загальна нервно-психічна виснаженість, мимовільні рухи (тики, подрагивання), нав'язливі думки або спонування до дії ("пристрасть" до наведення порядку, "ритуали") тощо. [3]. Важливим показником невротичного характеру є егоцентризм, який виникає майже завжди, коли людина відчуває неадекватність власного "Я" порівняно з іншими. Звідси витікає замкненість на власному "Я", на власних проблемах.

Відповідно до кожного з видів неврозу існує певний тип невротичного характеру. Так, якщо особистість педагога відрізняється егоцентричністю, демонстративністю, неповажністю до учнів, нещирістю, не може визнати своїх помилок, то, скоріш за все, у цього вчителя превалює істеричний невротичний характер. Якщо педагог має вади емоційно-вольових рис характеру (відсутність самоконтролю, емоційну нестійкість, виражену психічну напругу (тривожність, фрустрацію), неорганізованість, імпульсивність, некеровану агресивність, непослідовність у діях), то маємо справу з людиною, схильною до імпульсивного невротичного характеру, який знижує ефективність педагогічної діяльності. Несформованість морально-комунікативного компоненту проявляється у егоцентричності, ворожості, недовірі людям, байдужості, впертості, що також є передумовою педагогічно-професійної непридатності.

Отже, невротичний характер виступає як сукупність стійких невротичних тенденцій і спотворює педагогічний вплив, значно знижуючи ефективність та ступінь креативності педагогічної діяльності. Невротичність педагога порушує стосунки між учнем та вчителем, загострює міжособистісні конфлікти і підсвідомо викликає невротичний розвиток особистості учня. Такі характерологічні якості як безвідповідальність, нездатність до морального вибору, неповага до людей, нещирість, безсовісність, егоцентризм, відсутність самоконтролю, емоційна нестійкість, зовнішній локус контролю, неорганізованість, імпульсивність, непослідовність у діях, ригідність, ворожість, недовіра до людей, впертість тощо є невротичними рисами характеру і чинниками порушення взаємостосунків з учнями, що обумовлює спотворення стилю професійної діяльності та викликає низку особисто-психологічних та професійних проблем.

Для експериментального дослідження впливу характерологічних рис особистості на її психологічну готовність до творчої педагогічної діяльності нами було складено класифікацію рис характеру, які можуть бути конструктивними та деструктивними (невротичними). Конструктивні риси скомпоновані у два блоки: *морально-комунікативні* та *емоційно-вольові*. *Морально-комунікативними* є такі риси характеру як: відповідальність, уважність й повага до людей, симпатія, довіра, емпатія, чесність, безкорисливість, совісність, альтруїзм, поступливість. *Емоційно-вольовими* рисами виступають: розвинутий самоконтроль, емоційна стійкість, внутрішній локус контролю, організованість. Повноцінний розвиток характерологічних якостей педагога має відбуватися завдяки формуванню означених психологічних якостей як стійких характерологічних тенденцій шляхом поступового засвоєння людиною відповідних цінностей на рефлексивному, ціннісному та творчому рівнях.

До невротичних якостей характеру, які спотворюють особистісний розвиток педагога і негативно впливають на якість творчої педагогічної діяльності належать 9 характерологічних рис: егоцентричність, загальна невротичність, агресивність, депресивність, ригідність, педантичність, демонстративність, індивідуалістичність та імпульсивність.

Нами також були визначені критерії успішності творчої педагогічної діяльності і

розроблено опитувальник визначення рівня психологічної готовності особистості до педагогічної творчості. Таким чином, пакет **психодіагностичних методів** дослідження впливу характерологічних рис викладачів на ефективність творчої професійної діяльності містить 5 методик (психодіагностичних, семантичних, анкетних). До них належать:

- Авторська анкета «Мотивація до педагогічної діяльності», яка містить запитання переважно відкритого типу і дозволяє вивчати педагогічну мотивацію особистості.
- Методика «Моральні якості», яка побудована за методом семантичного диференціалу і дозволяє визначати ступінь прояву таких моральних якостей як: симпатія до навколишніх, безкорисливість, уважність, емпатійність, відповідальність, совісність, альтруїстичність, чесність, поступливість, поважність до інших, довіра.
- Авторський опитувальник «Риси характеру», який складається зі 110 запитань і дозволяє визначати ступінь прояву таких конструктивних рис як врівноваженість, організованість та інтернальність та невротичних тенденцій: загальна невротичність, демонстративність, ригідність, індивідуалізм, педантичність, агресивність, меланхолійність, імпульсивність.
- Методика «Незакінчені речення», що дозволяє діагностувати рівень егоцентричності.
- Авторський опитувальник «Психологічна готовність педагога», який дозволяє діагностувати рівень психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності.

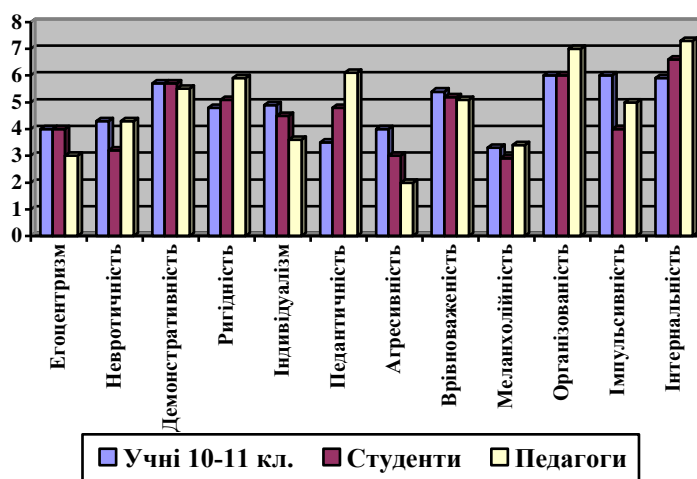
Дослідження проводилося на трьох вибірках досліджуваних – старшокласниках (61 учень), студентах (66 осіб) та викладачах (77 осіб). Всього психодіагностичним дослідженням охоплено 204 особи. Нами було проведено психодіагностику провідних характерологічних тенденцій старшокласників, студентів та педагогічних працівників. В результаті було одержано 23 показники підраховано середньостатистичні бали по кожному з показників в кожній вибірці. Наступним кроком була статистична обробка отриманих даних методами кореляційного та факторного аналізів. Кількісний та якісний аналіз експериментальних даних дозволив визначити наступні психологічні тенденції.

- Було досліджено, що у старшокласників та студентів філологічного профілю педагогічного університету недостатньо сформована педагогічна мотивація. Рівень психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності значно вище у педагогів порівняно зі студентами. Це обумовлено, з одного боку, набуттям педагогами зі стажем

роботи педагогічного досвіду, а з іншого, тим фактом, що у сучасній педагогіці залишаються переважно особи, що мають високий рівень педагогічної мотивації.

- Динаміка рис характеру показала, що у старшокласників провідними характерологічними тенденціями виявляються, з одного боку демонстративність та імпульсивність, а з іншого, організованість, врівноваженість та інтернальність.
- У студентів з віком значно знижуються егоцентризм, демонстративність, імпульсивність, агресивність та врівноваженість, проте організованість та інтернальність залишаються доволі високими, що свідчить про значущість для них саме вольових рис характеру.
- Педагоги також продемонстрували високі рівні організованості та інтернальності у сполученні з педантичністю та ригідністю.
- Порівняльний аналіз результатів між виборками учнів, студентів та педагогів показав, що існує певна закономірність: педагоги транслують студентам та учням певні характерологічні тенденції (організованість, інтернальність, врівноваженість та демонстративність). Але дослідження показало, що негативні характерологічні риси педагогів підсилюються студентами та учнями. Так, у молодого покоління зростає рівень агресивності, індивідуалізму, егоцентризму, імпульсивності, дещо знижуються організованість, інтернальність та педантичність (див. рис. 1).

Рис. 1. Риси характеру учнів 10-11 кл., студентів та педагогів

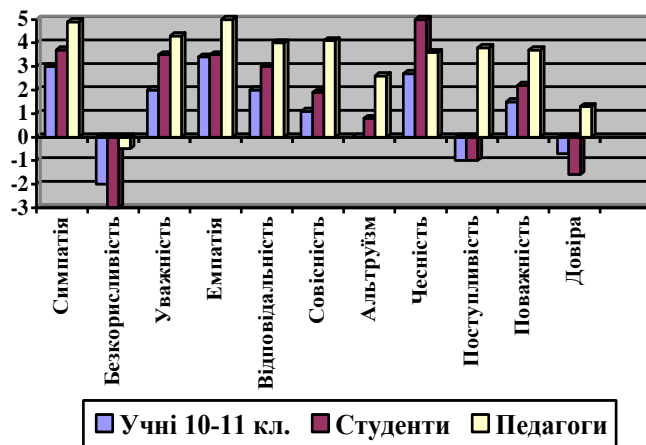

- Цей ефект підсилення новим поколінням негативних рис характеру простежується і стосовно моральних якостей особистості. Якщо педагоги демонструють відносно високий рівень моральних рис характеру з тенденцією до зниження безкорисності та довіри, то середньостатистичні показники на вибірках учнів та студентів показують аналогічну, але яскраво виражену тенденцію: високий рівень чесності, симпатії, уважності до навколишніх, у сполученні з корисливим ставленням до людей, егоізмом недовірою та непоступливістю. Тобто можна говорити про наявність суто прагматичного ставлення молоді один до одного яке презентує себе комплексом таких характерологічних рис як корисливість, недовіра, егоцентризм, агресивність, впертість у сполученні з педантизмом та організованістю.

У старшокласників та студентів простежуються у характері риси юнацького негативізму (виражені недовіра та непоступливість). У студентів при цьому значно зростає рівень відвертої чесності, що може носити революційний нігілістичний характер.

- Порівняльний аналіз результатів між вибірками учнів, студентів та педагогів показав закономірність: зниження у молодого покоління позитивних моральних якостей (симпатії, поваги, уважності, емпатії, відповідальності, совісності, альтруїзму) та зростання негативних (корисливості, недовіри, непоступливості). Тобто, тут варто пригадати народну мудрість: щоб зробити добро, треба попрацювати, а зло з'являється в людині само собою. Отже, щоб здобути моральні якості, особистість має свідомо самоудосконалюватись, оскільки наслідування рис характеру педагогів не завжди має позитивний ефект.

Рис. 2. Моральні якості учнів 10-11 кл, студентів та педагогів

- Єдиною психологічною якістю, яка хоча і дещо знижується у молоді, проте залишається відносно стійкою, є *емпатія*, яка, на наш погляд, є глибокою ознакою вітчизняного менталітету і не так швидко знищується під деструктивним впливом масової культури. Емпатійне ставлення одне до одного у сполученні з симпатією та інтернальністю дещо нівелюють прагматизм у міжособистісних відносинах молоді.
- Показники психологічної готовності найбільш позитивно корелюють з такими рисами характеру як педантичність, організованість, емпатія, совісність та чесність. Помірний позитивний зв'язок простежується з такими рисами як демонстративність, інтернальність, симпатія, довіра до навколишніх, відповідальність та безкорисливість. Зворотній зв'язок психологічної готовності педагога існує з такою рисою характеру як агресивність.
- Якісна інтерпретація факторів, отриманих за допомогою метода факторного аналізу дозволила визначити шість характерологічних факторів психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності: фактори моральної саморегуляції, психологічного вигорання, демонстративності, авторитаризму, конформізму та індивідуалізму. Ці фактори (крім першого) співвідносяться з ознаками основних типів невротичних характерів: невротичним, істероїдним, епілептоїдним, конформним та шизоїдним.

Відповідно до визначених факторів нами розроблено класифікацію характерологічних типів педагогів. Фактор моральної регуляції поведінки сприяє формуванню найбільш успішних, творчих педагогів (типу «Моральний творчий педагог»), які мають розвинені емоційно-вольові та моральні риси характеру (організованість, інтернальність, врівноваженість, чесність, совість, альтруїзм, емпатійність, уважність, поступливість, симпатію, довіру до учня, безкорисливість). Вони відрізняються неагресивністю, оптимістичністю, помірною педантичністю, відсутністю індивідуалізму, ригідності та невротичності.

До успішних (але меншою мірою) в плані педагогічної творчості відносяться типи «Демонстративний педагог» та «Емоційно виснажений педагог», що відповідають факторам демонстративності та психологічного вигорання. Для демонстративного педагога властиві такі риси характеру як егоцентризм, демонстративність, чесність, імпульсивність, навіть помірна агресивність при відсутності педантизму, ригідності, депресивності та невротичності. Тобто це артистична, експресивна особистість, схильна до імпровізації. Проте їй невістачає таких моральних рис як уважність до інших, совісність, безкорисливість.

Емоційно виснажений педагог також має відносно високі показники психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності незважаючи на наявність невротичних рис: загальної невротичності, депресивності, імпульсивності, невірноваженості, ригідності, агресивності, помірного егоцентризму. Психологічною компенсацією у даному випадку виступають наявність вольових рис (педантичності, організованості, інтернальності), моральних якостей (чесності, совісності, альтруїзму), а також демонстративності й індивідуалізму.

Характерологічний тип «Педагог-адміністратор» відповідає фактору авторитаризму і має такі характерологічні ознаки: добре розвинені вольові риси (організованість, інтернальність, врівноваженість, відповідальність, педантичність) при відсутності демонстративності та моральних якостей (емпатії, симпатії, альтруїзму, совісності, уважності до інших, чесності). Такий педагог може здійснювати суто вольовий вплив на учня, без зайвих турбот про виховання його особистості. Він нездатний до педагогічній творчості.

Такі ж низькі показники психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності має педагог шизоїдного типу, який на перший погляд виглядає індивідуалістичним, оригінальним і цікавим, проте він не відчуває особистість учня, не має до неї симпатії та інтересу. Крім того в нього відсутні такі вольові риси як організованість, інтернальність, відповідальність, педантизм. Тобто, це суто «предметнік», який не може керувати колективом.

Найменш успішним в плані педагогічної творчості являється тип педагога, що заграває з учнями, тобто конформна особистість, якій властиве суперечливе сполучення таких рис як поступливість, уважність, симпатія до інших та егоцентризм, корисливе ставлення, відсутність емпатії й уважності до людей. Крім того в даного не сформована вольова регуляція власної поведінки, про що ми можемо судити по таким якостям як імпульсивність та неорганізованість. Заграваючи з учнями, такий педагог не має авторитету, оскільки в нього відсутній моральний стріжень особистості.

Даная характерологічна типологія може бути покладена в основу професійної підготовки майбутнього педагога, а також психокорекційної роботи з вчителями, які мають труднощі у своїй педагогічній практиці.

Аналіз експериментальних даних дозволив зробити висновки:

1. Професія педагога не є популярною у сучасному соціумі, що обумовлює переважно негативне ставлення до неї серед старшокласників. Сучасні випускники вступають до педагогічних ВНЗів переважно з мотивацією отримання вищої освіти та одержання спеціальних знань, які мають бути затребувані у сфері бізнесу (наприклад, знання іноземних мов).

2. Негативні (невротичні) характерологічні тенденції педагогів підсвідомо транслуються учням, підсилюючись негативним (аморальним) впливом масової культури. У старшокласників та студентів простежуються у характері риси юнацького негативізму (виражені недовіра та непоступливість).

3. В сучасній вітчизняній культурі виражена негативна тенденція: наявність суто прагматичного ставлення молоді один до одного, яке презентує себе комплексом таких характерологічних рис як корисливість, недовіра, егоцентризм, агресивність, впертість у сполученні з симпатією до інших, організованістю та педантизмом. Тобто, симпатія та

уважність до навколишніх у молоді обумовлені суто корисною мотивацією з проявами недовіри. Таким чином, можна припустити, що тут спрацьовує механізм психологічної проєкції: якщо я виявляю симпатію до іншого, маючи корисні наміри, то як я можу довіряти іншим, якщо вони вчиняють таким же чином?

4. Психологічною якістю, яка залишається відносно стійкою і нівелює прагматизм у міжособистісних відносинах молоді, є емпатія, що є глибокою ознакою вітчизняного менталітету.

5. Психологічний портрет творчого педагога може бути представлений наступними характерологічними рисами: педантичність, організованість, відповідальність, інтернальність, емпатія, совісність, чесність, симпатія, довіра до навколишніх, доброзичливість демонстративність, та безкорисливість.

6. Характерологічні фактори психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності (фактор моральної саморегуляції, фактор психологічного вигорання, фактор демонстративності, фактор авторитаризму, фактор конформизму та фактор індивідуалізму) обумовлюють формування певного характерологічного типу педагога, який може бути різною мірою успішним у своїй педагогічній творчості.

7. Важливим чинником подолання невротичних тенденцій є характерологічна культура особистості – це конструктивне психологічне утворення, що виявляється у ціннісному ставленні до інших людей та до моральних якостей, сформованості комплексу конструктивних та взаємоузгоджених рис характеру. Увсідомленість власних характерологічних ознак та мотивація морального самовдосконалення забезпечують адекватність поведінки та високий рівень життєтворчості особистості. Актуалізація педагогом духовно-моральних цінностей і набуття відповідних рис характеру є важливим фактором подолання невротичних тенденцій й сприяє розвитку психологічної готовності викладачів до творчої професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / Навч. посібник. – К., 2000. – 167 с.
2. Саморегуляція и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В.А.Ядова. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
3. <http://www.go-psy.ru/neur.htm>